

Աշխարհագրություն

УДК 338.22.01

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԻ ՏԵՍԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Գ. Գ. ԴԱՄԲԱՐՅԱՆ*

ԵՊՀ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոն, Հայաստան

Հոդվածը նվիրված է առաջատար երկրների տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության տեսական մոդելների ՀՀ-ում տեսագործման կիրառման նպատակահարմարության և դրա համատեքստում երկրում գործող ծրագրերի արդյունավետության պարզաբանմանը:

Keywords: regional economic policy, uneven development, polarized development, community budget, poles and centers of growth.

Խնդրի դրվածքը: Այսօր աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներն իրականացնում են տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականություն: Այն անհրաժեշտ է միջնաժամկետ և երկարաժամկետ, նպատակային ու կայուն սոցիալ-տնտեսական զարգացման համար: Սակայն, հաճախ, ազգային տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության ծրագրերն իրենց հիմքում չունենալով ռազմավարական ու մարտավարական նպատակներ, դրանցիրականացման գործիքակազմ ու մեխանիզմներ, համակողմանի տեսական հիմնավորումներ, միջազգային պատմական հաջողված կամ ձախողված փորձի գնահատականներ, ի գործու չեն գործելու հնարավոր առավելագույն արդյունավետությամբ: Թերի մշակված ծրագրերը կամ իրավիճակային լուծումները հանգեցնում են կա՛ մառանց այն էլ սուղ ռեսուրսների վատման, կա՛ մտնտեսական ոչ արդյունավետ զարգացման:

Հոդվածի խնդիրն է միջազգային փորձի ուսումնասիրության արդյունքում ընդհանրացնել ու տարբերակել տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության գործող մոդելներ, տալ դրանց տեսական հիմնավորումները, պարզաբանել այդ մոդելների ՀՀ-ում կիրառման նպատակահարմարությունը և առկա գործող ծրագրերի արդյունավետությունը:

Հետազոտության մեթոդիկան: Ընդհանրացնելով մի շարք առաջատար երկրների տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության միջազգային փորձը, եկել ենք այն եզրակացության, որ գործում են տարածաշրջանային քաղաքականության սկզբունքորեն միմյանցից տարբերվող երեք մոդելներ:

Համահարթման մոդել (Գերմանական տարբերակ): Աջակցություն հիմնախնդրային շրջաններին՝ ռեսուրսների վերաբաշխման սկզբունքով՝ զարգացած շրջաններից ֆինանսական, նյութական, աշխատանքային ռեսուրսների

* E-mail: ghambaryan.gg@mail.ru

արտահոսքով դեպի ճգնաժամային շրջաններ: Ըստ մեր դիտարկման, այս մոդելի արդյունավետությունը բարձր է զարգացման բարձր մակարդակ և ֆինանսական զգալի ռեսուրսներ ունեցող երկրների համար:

Աճի բևեռ և կենտրոն մոդել (Ֆրանսիական տարբերակ): Աջակցություն աճի բևեռներին և կենտրոններին՝ անկախ նրանից, այդ կենտրոնները գտնվում են զարգացած թե՛ հետամնաց շրջաններում: Ըստ մեր դիտարկման, արդյունավետ է սահմանափակ ռեսուրսներ կամ բևեռացման մեծ տարբերություններ ունեցող երկրների համար:

Կենտրոն-ծայրամաս մոդել (Չինական տարբերակ): Աջակցություն մրցակցային առավելություն ունեցող շրջաններին: Մրցակցային առավելություն ունեցող տարածքներում, խթանելով զարգացման համար էլ առավել լավագույն նախապայմաններ, ստեղծում են ներդրումային լայն հնարավորություններ և ապահովում զարգացման արագնթաց տեմպեր: Այս տարբերակում պետական աջակցությունից դուրս գտնվող ծայրամասը զարգանում է կենտրոնին սպասարկելու և կենտրոնից տրանսֆերտային փոխանցումների շնորհիվ: Չարգացման արագնթաց տեմպերի արդյունքում երկիրը կուտակում է ֆինանսական ռեսուրսներ: Երբ մրցակցային առավելություն ունեցող շրջանները ձեռք են բերում ինքնազարգացման կարողություն, պետական հովանավորչական աջակցությունը նրանում դադարեցվում է և ուղղվում հիմնախնդրային շրջաններ: Ըստ մեր դիտարկման, արդյունավետ է սահմանափակ ֆինանսական ռեսուրսներ՝ բացարձակ մրցակցային առավելություններ, օրինակ՝ նպաստավոր ԱԳ ունեցող երկրների համար:

Երկրների տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականությունում նախընտրելի մոդելները չեն հանդիսանում բացարձակ մենաշնորհային: Առավել հաճախ, նախապատվելի մոդելները հանդես են գալիս մյուս մոդելների հետ զուգակցված, իհարկե տարբեր համամասնություններով՝ դրանով իսկ ստեղծելով տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության մեծ բազմազանություն: Այդ բազմազանությունն էլ ավելի է բարդանում նաև այն հանգամանքով, որ նպատակները իրականացնելու համար երկրները կիրառում են տարբեր գործիքակազմ՝ միջոցներ ու մեխանիզմներ:

Խոսել այս կամ այն մոդելի ճշտության մասին, սխալ դիրքորոշում է: Պարզապես յուրաքանչյուր կոնկրետ իրավիճակում, կոնկրետ ժամանակաշրջանում անհրաժեշտություն է առաջանում արձագանքել երկիրի իրավիճակային առանձնահատկությունների ու առաջնահերթությունների փոփոխություններին և, դրանց համարժեք, նախապատվություն տալ այս կամ այն մոդելին կամ դրանց զուգակցություններին, ընտրել իրականացման համապատասխան գործիքակազմ:

Ինչպիսի՞ն են ՀՀ տնտեսական զարգացման ներկա պայմաններում տարածաշրջանային քաղաքականության վերոնշյալ մոդելների կիրառման տեսագործական հնարավորությունները:

Համահարթման քաղաքականություն: Ակնկալում է աջակցություն հիմնախնդրային շրջաններին՝ ռեսուրսների վերաբաշխման սկզբունքով: Ինչպես վկայում են տարածաշրջանային զարգացման միջազգային փորձն ու տեսական հիմնավորումները, թույլ զարգացած ծայրամասային շրջանները, չունենալով տնտեսական զարգացման համար մրցակցային առավելություններ, նույնիսկ պետական ֆինանսական անմիջական աջակցության ու մի շարք իրավական, տնտեսական արտոնությունների դեպքում, արձանագրում

են զարգացման դանդաղ տեմպեր ու տնտեսական ճգնաժամի հաղթահարման երկարաժամկետ միտումներ: Այս տարբերակում, տնտեսական զարգացման ակնառու արդյունքներ գրանցելու համար, պահանջվում են ներդրումների զգալի ծավալներ: Այնինչ ՀՀ-ն, լինելով ցածր և միջին կարողությունների երկիր, ունենալով սոցիալական պաշտպանության զգալի (պետական բյուջեի ծախսերի 27,9%-ը), և տնտեսական հարաբերությունների շատ ցածր (6,9%-ը, 2019 թ.) ծախսեր [1], ինչպես նաև տնտեսական ակտիվության համար ներդրումային դեռևս ոչ բավարար, իսկ շուկայական հարաբերություններում ոչ մրցակցային միջավայր (ՕՈՒՆ-երի ծավալը ՀՆԱ-ի նկատմամբ 2%), չունի պետական աջակցության զգալի հնարավորություններ: Սա է պատճառը, որ ՀՀ-ում տարածաշրջանային քաղաքականության համահարթման մոդելի կիրառման արդյունքները ներկա պայմաններում խոստումնալից լինել չեն կարող և սպասելիքները մեծ չեն:

Սակայն, ՀՀ-ն չի կարող հրաժարվել համահարթման քաղաքականությունից նախ և առաջ այն պատճառով, քանզի երկրի համայնքների բյուջետային եկամուտներն բավարար չեն համայնքային կենսագործունեության, նրանցում կյանքի բարեկեցության որոշակի մակարդակի ու միկրոտնտեսական գործունեության ապահովման համար:

Այս քաղաքականության անհրաժեշտության մասին է խոսում նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ-ում զգալի մասնաբաժին են կազմում. սահմանային տարածքները, լեռնային ու բարձր լեռնային հիմնախնդրային տարածքները և մշտական բնակություն չունեցող և մինչև 300 բնակչությամբ բնակավայրերը, որոնք միանշանակորեն պետական հոգածության անհրաժեշտությունն ունեն:

Վերոհիշյալը փաստելու համար նշենք, որ ՀՀ սահմանամերձ շերտը (պետական սահմանին հարող մինչև 1 կմ լայնությամբ տարածքը) կազմում է 1431 կմ² տարածք կամ ՀՀ տարածքի 4,8%-ը, իսկ սահմանային գոտին (պետական սահմանին հարող մինչև 5 կմ լայնությամբ տարածքը)՝ 7155 կմ² կամ ՀՀ տարածքի 24,0%-ը [2]: Սահմանային շերտում գտնվում է 4 քաղաքային և 59 գյուղական բնակավայր՝ շուրջ 150 հազ. բնակչությամբ, իսկ սահմանային գոտում՝ 9 քաղաքային և 200 գյուղական բնակավայր (ՀՀ գյուղական բնակավայրերի 20,7%)՝ շուրջ 350 հազ. բնակչությամբ [3]:

ՀՀ լեռնային (1700–2000 մ բարձրության գոտին) և բարձր լեռնային (2000 մ-ից բարձր բարձրության գոտին) տարածքները կազմում են ՀՀ տարածքի համապատասխանաբար՝ 18 և 42,5%-ը, միասին՝ 60,5%-ը: Լեռնային և բարձր լեռնային գոտում գտնվում է 13 քաղաքային և 347 գյուղական բնակավայր՝ շուրջ 150 հազ. քաղաքային և 364 հազ. գյուղական բնակչությամբ [3]:

ՀՀ մշտական բնակչություն չունեցող բնակավայրերը 35 են, մինչև 300 բնակչությամբ բնակավայրերը՝ 248-ը՝ ընդհանուր 36 514 բնակչությամբ (ՀՀ բնակչության՝ 1,2%-ը) և 300–500 բնակչությամբ բնակավայրերը՝ 95-ը՝ ընդհանուր 37 263 բնակչությամբ (ՀՀ բնակչության՝ 1,3%-ը) (2019 թ.) (տես աղյուսակ) [4]:

Հիմք ընդունելով վերոհիշյալ առանձնահատկությունները՝ ՀՀ-ում իրականացվում են՝ համայնքային բյուջեների ֆինանսական, համայնքների խոշորացման, սահմանամերձ, բարձրլեռնային և առավել աղքատ շուրջ 225 համայնքների աջակցության համահարթման քաղաքականության ծրագրերը:

Ծրագրերի իրականացման գործընթացներում առկա են երկակի մոտեցումներ ու վիճելի հարցեր և բոլորն ունեն բարեփոխման անհրաժեշտություն:

ՀՀ գյուղական բնակավայրերի մի շարք ցուցանիշներ [4]

Գյուղական բնակավայրի մեծությունը, մարդ	Գյուղական բնակավայրերի թիվը	Գյուղական բնակավայրերի տեսակարար կշիռը, %	Գյուղական բնակչության թվաքանակը, մարդ	Գյուղական բնակչության տեսակարար կշիռը, %	Գյուղական բնակչության մասնաբաժինը ՀՀ բնակչության մեջ, %
առանց մշտական բնակչության	35	3,7	0	0	0
0–300	248	26,0	36 514	3,1	1,2
300–500	95	9,9	37 263	3,1	1,3
500–1000	180	18,8	128 455	10,8	4,3
1000–3000	301	31,5	539 982	45,2	18,2
3000–5000	66	6,9	253 865	21,2	8,5
5000-իցավելի	30	3,1	198 635	16,6	6,7
Ընդամենը	955	100	1 194 714	100	40,2

Համայնքային բյուջեների ֆինանսական համահարթման քաղաքականությունն իրականացվում է ՏԻՄ-երի համայնքային փոքր բյուջեների բարելավման և համայնքային բյուջեների միջև առկա մեծ տարբերությունների համահարթման նկատառումներից ելնելով [5]: Մովորաբար համայնքների ողջ եկամուտներում սեփական եկամուտներին բաժին է ընկնում 20–60%-ը, իսկ մնացածը լրացվում է համայնքներին տրվող դոտացիաների, նաև սուբվենցիաների և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պատվիրակված լիազորությունների իրականացման ծախսերի, ֆինանսավորման միջոցների և այլ եկամուտների հաշվին:

Այսօր իրականությունն այն է, որ ՀՀ համայնքային բյուջեներն առանձնանում են զգալի բեռնացմամբ՝ Երևան մայրաքաղաքի անհամեմատելի գերակայությամբ: Համայնքային բյուջեների տարբերություններն ակնառու են ինչպես Երևան մայրաքաղաքի ու մարզերի հավաքական համայնքային ցուցանիշների միջև, այնպես էլ, Երևանի ու ՀՀ մյուս քաղաքների միջև: Մայրաքաղաքին բաժին է ընկնում ողջ համայնքային բյուջեի շուրջ 75 մլրդ. դրամ (52%-ը), այն դեպքում, երբ Գումրիին՝ 3,9 մլրդ. դրամ, Վանաձորին՝ 2,7 մլրդ. դրամ (2019 թ.) [6]:

2019 թ.-ին համայնքային բյուջեներին փոխանցվող դոտացիաները կազմել են պետական բյուջեի մոտ 3,3%-ը, ավելի քան 51 մլրդ. դրամ: Դոտացիաների 26,3%-ը տրվել է Երևանին, ամենաքիչը՝ 2,1%-ը՝ Վայոց ձորին, Տավուշի և Արագածոտնի մարզերին՝ 5-ական %-ից մի փոքր ավելի, Սյունիքի մարզին՝ 6,6%, մյուս մարզերին՝ 8–10-ական % [6]:

Պետական բյուջեից համայնքի վարչական բյուջեին տրամադրվող նպատակային հատկացումները՝ սուբվենցիաները կազմել են պետական բյուջեի մոտ 0,6%-ը, շուրջ 9,2 մլրդ. դրամ: Ողջ սուբվենցիաների 95%-ը տրվել է Երևանին, մնացածը չնչին չափաբաժիններով՝ մարզերին [6]:

Պետական բյուջեից համայնքի վարչական բյուջեներին տրամադրվել են նաև տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պատվիրակված լիազորությունների իրականացման ծախսերի ֆինանսավորման միջոցներ, որոնք կազմել են պետական բյուջեի մոտ 1,8%-ը՝ շուրջ 28,3 մլրդ. դրամ: Այս միջոցների շուրջ 98,7%-ը ևս տրվել է Երևանին [6]:

Ինչպես ակնհայտ է դառնում վերոհիշյալ վերլուծությունից, թեպետ իրականացվող համահարթեցման քաղաքականությանը, առկա վերաբաշխման չափաբաժինները բոլորովին էլ չեն նպաստում տարբերությունների

համահարթմանը: Երևանը, լինելով զարգացման խոշոր բևեռ, շարունակում է ստանալ առավելագույն պետական աջակցություն՝ դրանով իսկ էլ ավելի սրելով անհամաչափությունների տարբերությունները: Դրական կողմն այն է, որ մյուս համայնքները պետական աջակցության արդյունքում հնարավորություն են ստանում ինքնապահպանման և ինքնագործունեության:

Համահարթեցման քաղաքականության կարևորագույն մաս է կազմում համայնքների խոշորացման գործընթացը [7], որի գլխավոր նպատակը գործունեության տնտեսական արդյունավետության բարձրացումն է և, վարչական ծախսերի կրճատման հաշվին, համայնքային ծառայությունների ծավալի մեծացումը: Թե որքան է ՀՀ լեռնային մասնատվածության, կտրտվածության, բնակավայրերի մեծությունների, հիմնախնդիրների էական տարբերությունների, և ընդհանուր հաշվով նույնիսկ վերամիավորված բյուջեների փոքր ծավալների պայմաններում այս ծրագիրը արդարացված, մասնագետների կարծիքները տարբեր ենու հակասական:

Աճի բևեռ և կենտրոն մոդել: Ակնկալում է աջակցություն զարգացման բևեռներին՝ տնտեսության զարկերակային ճյուղերին, անկախ նրանից, այդ գործառույթներն ունեն տեղական թե հանրապետական նշանակություն և աճի կենտրոններին՝ տարածքային առանցքային օջախներին, անկախ նրանից, այդ կենտրոնները գտնվում են զարգացած թե հետամնաց շրջաններում: Ըստ էության, «Աճի բևեռներ և կենտրոններ» հայեցակարգի տեսական սկզբունքների վրա կառուցվող տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության համար կարևորվում է գործառույթային հենքի՝ «զարգացման բևեռների» և տարածքային հենքի՝ «աճի կենտրոնների» ստեղծումը և դրանց տարբերակված աջակցությունը: Ընդ որում, բոլորովին էլ պարտադիր չէ, որ գործառույթային և տարածքային հենքի օբյեկտները լուծեն միևնույն մակարդակի խնդիրներ և ունենան միևնույն մակարդակի ազդեցության ներուժեր: Պարզապես դրանք պետք է ունենան ենթակարգային որոշակի օրինաչափություններ և մակարդակային՝ տեղականից մինչև հանրապետական, տարաբաժանված նշանակություն: Դրանք տարբեր հզորության ուժային դաշտեր են՝ ինքնատիպ շարժիչներ, որոնք իրենց գործունեությամբ նպաստում են սկզբնապես իրենց, ապա հարակից տարածքների, դրանով իսկ ողջ երկրի տարածքի տնտեսական ակտիվացմանը և ներգրավվածությանը:

«Չարգացման բևեռները» և «աճի կենտրոններ» թեև սկզբում զարգանում են պետական աջակցության շնորհիվ, զարգացման ավելի ուշ փուլերում, արդեն ինքնագարգացման գործընթացներով, կարող են նպաստել երկրի ողջ տնտեսական զարգացմանը և տարածքի զարգացման մակարդակների տարբերությունների մեղմացմանը:

Այս հայեցակարգի տեսական դրույթների հիման վրա կառուցված տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության դեպքում առավել հեշտ է կողմնորոշվել տարածաշրջանային զարգացման ծրագրերի ընտրության մեջ: Հնարավորություն է ընձեռնվում նպատակային ուղղորդել մշտապես սահմանափակ ֆինանսական աջակցությունը:

Նկատի ունենալով միջազգային պատմական փորձը, տարածքի զարգացման օրենքներն ու օրինաչափությունները, ինչպես նաև ՀՀ աշխարհաքաղաքական, բնաաշխարհագրական, տնտեսական զարգացման տեղական առանձնահատկությունները, կարող ենք պնդել, որ մեր երկրի համար տնտեսական զարգացման, միաժամանակ, տարածքային անհամաչափ զարգացման

գործընթացում ամենաարդյունավետ տնտեսական քաղաքականությունը կարող է լինել աճի բևեռներ ու կենտրոններ մոդելով գործող քաղաքականությունը: Այս քաղաքականության օգտին են խոսում հետևյալ հանգամանքները. ա) հնարավորություն է ստեղծվում ավելի արդյունավետ ու նպատակային բաշխել ֆինանսական սահմանափակ ռեսուրսները; բ) մեր երկրի լեռնային մակերևութի կտրտվածության հետևանքով կենտրոնների ազդեցության գոտիները սեղմված ու սահմանափակված են բնական արգելքներով և բազմաբևեռ մոդելի կիրառությունը ցանկալի լուծում է; գ) երկրում առկա սահմանային, լեռնային, բարձր լեռնային, շատ փոքր բնակավայրերի մեծածավալ տեսակարար կշռի, ինչպես նաև առկա սոցիալ-տնտեսական մեծ բևեռացման ու գործազրկության բարձր մակարդակի, բնակչության միգրացիոն հիմնախնդրային արտահոսքի պայմաններում առաջնային կարևորության խնդիր է ձևավորված տարաբնակեցման համակարգի պահպանումը ու զարգացումը, որի լավագույն լուծումը կրկին բազմաբևեռ մոդելի կիրառությունն է; դ) գործառության հենքի՝ «զարգացման բևեռների» և տարածքային հենքի՝ «աճի կենտրոնների» ստեղծումը բազմամակարդակ (մեր դեպքում՝ տեղական, տարածաշրջանային, մարզային, հանրապետական) համակարգի պահպանմամբ, համահունչ է հասարակության, տնտեսության զարգացման օրենքներին. տարածաշրջանային այս քաղաքականության իրականացման դեպքում չենք հակասում բնականոն գործընթացներին, որի արդյունքում մոդելի կիրառությունն ակնկալում է մեծ արդյունավետություն:

Աճի բևեռ և կենտրոն մոդելի շրջանակներում ՀՀ-ում գործում է *տարածքային բևեռների զարգացման հայեցակարգը* [8]: Նպատակը՝ միաբևեռ, մայրաքաղաքում կենտրոնացած տնտեսությունից դեպի բազմաբևեռ՝ կայուն, համաչափ զարգացող տնտեսության ձևավորումն է ՀՀ տարածաշրջաններում տարածքային աճի բևեռների՝ աճի կենտրոնների, ստեղծման ու դրանց պետական աջակցության միջոցով: Ակնկալվում է, որ տարածքային աճի բևեռները պետական հոգածության արդյունքում ձեռք կբերեն զարգացման բավարարներուժ և կնպաստեն թույլ զարգացած հարակից տարածքների և, ընդհանրապես, ողջ երկրի տնտեսական զարգացմանը:

Եթե տեսականորեն այս մոդելով գործող քաղաքականության արդյունավետության սպասումները մեծ են, ապա գործնականում իրականացվող ծրագրից արմատական բարեփոխումներ չեն սպասվում, բայց ոչ թե մոդելի տեսագործնական կիրառման անարդյունավետության, այլ ծրագրի համակողմանի մշակված չլինելու արդյունքում:

Ներկայումս ՀՀ-ում գործող տարածքային բևեռների զարգացման հայեցակարգն ունի բազմաթիվ խնդրահարույց մեկնաբանություններ ու առանց հիմնավորման եզրահանգումներ: Անդրադառնալով մտահոգություն առաջացնող այդ հիմնախնդիրներին:

- Առկա չեն տեսական հիմնավորումներ: Պարզաբանված չէ տարածքային բևեռների (հայեցակարգում դրանք ունենաճի կենտրոնների իմաստային նույնականացում) ընտրության նպատակը: Եթե նպատակը երկրի տնտեսական արագընթաց աճն է, ապա պետական աջակցության կենտրոնում հայտնվում են մրցակցային առավելություններ ունեցող կենտրոնները: Եթե նպատակը երկրի տարածքային զարգացման անհամաչափությունների համահարթումն է, ապա պետական աջակցության կենտրոնում հայտնվում են հիմնախնդրային տարածքների կենտրոնները: Իսկ եթե նպատակը և՛ տնտեսական մրցակցա-

յին զարգացման, և՛ անհամամասնությունների մեղմացման խնդիրների համատեղ իրականացումն է, ապա պետական աջակցության կենտրոնում հայտնվում են և՛ մրցակցային առավելություններ ունեցող կենտրոնները, և՛ հիմնախնդրային տարածքների կենտրոնները: Այս դեպքում նախատեսվում է աճի կենտրոնների հենքի ստեղծում՝ բազմամակարդակության սկզբունքով, ինչպես ընդունված է տեսական հայեցակարգի վերջին ընդհանրացումներում:

Այսօր, որպես զարգացման երկրորդային քաղաքներ՝ բևեռներ, ընտրվել են Գյումրին, Վանաձորը, Դիլիջանը և Ջերմուկը: Թե ինչու՞ չկա տեսական հիմնավորում: Ըստ էության, սրանք, Երևանից հետո ՀՀ առավել մրցունակ քաղաքներն են: Վերջիններիս, որպես տարածքային բևեռների ընտրությունն առավելապես լուծում է մրցունակության, քան անհամամասնության հիմնախնդիրը: Այս քաղաքները կարող են նպաստել նաև իրենց հարակից տարածքների զարգացմանը, այնուհանդերձ խնդրի լուծումը մնում է թերի: Միայն այս քաղաքների զարգացումը չի կարող ապահովել ողջ ՀՀ համաչափ զարգացման խնդիրը: Ինչ վերաբերում է Ջերմուկին, ապա այն հարակից տարածքների նկատմամբ ունի ազդեցության փոքր ներուժ և դաշտ. խոսել նրա տարածքային բևեռ լինելու մասին, այնքան էլ հիմնավորված չէ:

- Մշակված չեն տարածքային բևեռների ընտրության չափանիշները, դրանց սահմանային ցուցանիշները:

- Իրականացված չեն առկա ձևավորված կենտրոնների մատչելիության, ազդեցության գոտիների, տարաբնակեցման համակարգի առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունները:

- Մշակված չէ աճի կենտրոնների նախագծային-պլանային մոդելը:

- Կենտրոններին ամրագրված չեն գործառության մասնագիտացման ոլորտները:

- Մշակված չեն աճի կենտրոնների զարգացման նպատակային ծրագրեր: Իսկ գործող ծրագրերն ուղղված են առավելապես քաղաքային միջավայրի ու ենթակառուցվածքների բարելավմանը: Տնտեսական ոլորտում իրականացվող ներդրումներն աննշան են, թեպետ հենց այս ոլորտի զարգացումն է ապահովում տնտեսական ներուժի հզորացումը:

- Մշակված չէ աճի կենտրոնների զարգացման գործիքակազմը:

Տարածքային բևեռների ընտրությամբ ակնկալվում է նրանց նկատմամբ պետական առանձնահատուկ աջակցություն և հոգածություն, նրանց զարգացմանը ուղղված պետական և միջազգային զարգացման ծրագրերի, ներդրումների իրականացում: Մակայն, ինչպես պարզվում է 2019 թ. Քաղաքային համանքային բուջեների եկամուտների ուսումնասիրություններից, ՀՀ տարբերակված տարածքային բևեռների նկատմամբ կիրառվող օժանդակող քաղաքականությունը էականորեն չի տարբերվում շատ այլ քաղաքների նկատմամբ իրականացվող քաղաքականությունից:

Այսպես.

- պետության կողմից տրվող սուբվենցիաների ծավալով առաջատար քաղաքներն են եղել Երևանը՝ 8,7 մլրդ. դրամ, Ալավերդին՝ 41 մլն. դրամ, Բերդը՝ 21 մլն., Չարենցավանը՝ մոտ 20 մլն., Կապանը՝ 17 մլն., Հրազդանը՝ մոտ 15 մլն., Իջևանը՝ 14 մլն., Դիլիջանը՝ 13 մլն., Վանաձորը՝ 6,8 մլն., Գյումրին՝ 1,3 մլն., Ջերմուկը՝ 4,4 մլն. դրամ [6]:

- Պետության կողմից տեղական ինքնակառավարման մարմիններին պատվիրակված լիազորությունների իրականացման ծախսերի ֆինանսավորման համար պետական բյուջեից ստացվող միջոցների ծավալով առաջատար

քաղաքներն են եղել Երևանը՝ 27,8 մլրդ. դրամ, Գյումրին՝ 73 մլն. դրամ, Վանաձորը՝ 61 մլն. դրամ, Արարատը՝ 17 մլն. դրամ, Ջերմուկը՝ 15 մլն. դրամ, Իջևանը՝ 8,8 մլն. դրամ, Մարտունին՝ 8 մլն. դրամ, Դիլիջանը՝ 3 մլն. դրամ [6]:

- Ընթացիկ ոչ պաշտոնական դրամաշնորհների ծավալով առաջատար քաղաքներն են եղել Սեդրին՝ 54 մլն. դրամ, Կապանը՝ 50 մլն. դրամ, Ճամբարակը՝ 14 մլն. դրամ, Բերդը՝ 1,2 մլն. դրամ, իսկ տարածքային բևեռներ ընտրված քաղաքներում ընթացիկ ոչ պաշտոնական դրամաշնորհներ չեն եղել [6]:

- Կապիտալ արտաքին պաշտոնական դրամաշնորհների ծավալով՝ ստացված այլ պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից, առաջատար քաղաքներն են եղել Գյումրին՝ 11,8 մլն. դրամ, Վարդենիսը՝ 10,6 մլն. դրամ, Վաղարշապատը՝ 7,8 մլն. դրամ, Տաշիրը՝ 6,9 մլն. դրամ [6]:

- Կապիտալ ներքին պաշտոնական դրամաշնորհների ծավալով՝ ստացված կառավարման այլ մակարդակներից, առաջատար քաղաքներն են եղել Սիսիանը՝ 386 մլն. դրամ, Գյումրին՝ 238 մլն. դրամ, Քաջարանը՝ 212 մլն. դրամ, Վանաձորը՝ 168 մլն. դրամ, Ախթալան՝ 145 մլն. դրամ, Կապանը՝ 142 մլն. դրամ, Ջերմուկը՝ 29 մլն. դրամ, Դիլիջանը՝ 27 մլն. դրամ [6]:

Հետևաբար, վերոհիշյալ գործող ծրագրում ևս բարեփոխման լուրջ աշխատանքներ են հարկավոր:

Կենտրոն–ծայրամաս մոդել: Ակնկալում է աջակցություն մրցակցային առավելություն ունեցող շրջաններին: Այս մոդելի կիրառման դեպքում մրցունակ աճի կենտրոններում տեղի է ունենում մարդկային, արտադրական, ֆինանսական ռեսուրսների համակենտրոնացում և ստեղծվում են նպաստավոր պայմաններ նրանցում տնտեսական զարգացման արագընթաց տեմպերի ապահովման համար, բայց և սրվում են տարածքային զարգացման անհամասնադրությունները: Մոդելի դրական կողմն այն է, որ, այս գործընթացի արդյունքում, երկիրն զարգացման արագընթաց տեմպերի պայմաններում, տնօրինում է առավել մեծ եկամուտների և կարող է հետագայում դրանք ուղղորդել ծայրամասային շրջանների զարգացմանը: Բացասական կողմը՝ գործընթացի սկզբում ռեսուրսների համակենտրոնացման արդյունքում, ռիսկային գոտում գտնվող բնակավայրերի գոյությունը վտանգվում է կամ, լավագույն դեպքում, շարունակում լճացված գոյատևումը՝ առանց բարելավումների: ՀՀ-ում, ռիսկային ու հիմնախնդրային գոտիներում գտնվող մեծ քանակությամբ բնակավայրերի պայմաններում, այս մոդելի կիրառությունը կարող է մեր երկրի անվտանգության համար սպառնալիք ստեղծել: Աճի բևեռներ և կենտրոններ մոդելի կիրառման դեպքում այս խնդիրը մասնակիորեն իր լուծումը գտնում է:

Եզրակացություն: Ընդհանրացնելով մի շարք առաջատար երկրների միջազգային փորձը, ըստ մեր դիտարկման, գործում է տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության սկզբունքորեն միմյանցից տարբերվող երեք մոդել՝ համահարթման, աճի բևեռների և կենտրոնների, կենտրոն–ծայրամասի: Երկրներն իրենց տնտեսական քաղաքականության մեջ հաճախ կիրառում են վերոնշյալ մոդելները միաժամանակ՝ տարբեր համամասնություններով ու գործիքակազմով:

Ըստ ՀՀ տնտեսական զարգացման ներկա պայմաններում տարածաշրջանային քաղաքականության վերոնշյալ մոդելների կիրառման տեսագործական հնարավորությունների՝ թեև համահարթման և կենտրոն–ծայրամաս մոդելների կիրառման մասնակի անհրաժեշտությանը, ՀՀ-ում տարածաշրջանային տնտեսական քաղաքականության լավագույնարդյունքներ կարող է ապահովել հատկապես աճի բևեռներ և կենտրոններ մոդելը: Ներկայումս ՀՀ-

ում գործող տարածաշրջանային քաղաքականության ծրագրերն ունեն արմատական վերանշակման ու տեսական հիմնավորման անհրաժեշտություն:

Ստացվել է՝ 01.06.2020
Գրախոսվել է՝ 07.07.2020
Հաստատվել է՝ 20.07.2020

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. ՀՀ համայնքների բյուջեների եկամուտներ: Հասանելի է 19.03.2020: <http://www.mtad.am/hy/budgetary-incomes/>
2. ՀՀ օրենքը Հայաստանի Հանրապետության սահմանամերձ տարածաշրջանների զարգացման համալիր ծրագիրը հաստատելու մասին: Հասանելի է 19.03.2020: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=1135>
3. Պոտոսյան Վ.Ա. Տարաբնակեցման զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետության սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում: Աշխ. գիտ. թեկ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն: Եր. (2019), 115 էջ:
4. Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը քվերով (2019). Հասանելի է 19.03.2020: <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2203>
5. ՀՀ օրենքը ֆինանսական համահարթեցման մասին: Հասանելի է 19.03.2020: <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=118597>
6. ՀՀ համայնքների բյուջեների եկամուտներ: Հասանելի է 19.03.2020: <http://www.mtad.am/hy/budgetary-incomes/>
7. Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ, Հասանելի է 19.03.2020: https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/arc_voroshum/11/qax44-18_1.pdf
8. ՀՀ կառավարության նիստի արձանագրությունից քաղվածք, 21.12.2017 թ.: Տարածքային աճի բևեռների զարգացման հայեցակարգին հավանություն տալու մասին: Հասանելի է 19.03.2020: <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=93189>

Г. Г. ГАМБАРЯН

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В АРМЕНИИ

Резюме

Статья посвящена выявлению целесообразности применения в РА теоретических моделей региональной экономической политики ведущих стран и, в этом контексте, эффективности действующих программ в стране.

G. G. GHAMBARYAN

THEORETICAL AND PRACTICAL FEASIBILITY OF APPLICATION OF INTERNATIONAL EXPERTISE OF REGIONAL ECONOMIC POLICY IN ARMENIA

Summary

The article is dedicated to the elucidation of feasibility of application in the RA of the theoretical models of regional economic policy by leading countries and, in this context, the efficiency of on-going programs in the country.